

MUAMER HODŽIĆ
(Sarajevo)

PAZAR USTIKOLINA I SEDMIČNI PAZARNI DAN U 16. STOLJEĆU

Sažetak

Trg Ustikolina se spominje još od 1394. godine u kontekstu trgovine voskom, kojom se naročito bavilo lokalno stanovništvo. Osim toga, u Ustikolini su veoma rano bili aktivni i dubrovački trgovci. Prema mišljenju nekih od vodećih regionalnih medievista, Ustikolina nije mogla izdržati konkurenciju obližnjih, naprednijih trgova, Goražda i Foče, te se zbog toga ovaj trg nije mogao održati dugo. Međutim, iz sadržaja osmanskih izvora vidljivo je da su osmanske vlasti već od prvog popisa 1468/1469. evidentirale prihode od tržne takse na pazaru Ustikolina, što pokazuje da se, ipak, aktivno trgovalo. Kako bi se unaprijedila trgovina, sredinom 16. stoljeća fočanski kadija poslao je Porti pismenu predstavku za promjenu održavanja sedmičnog pazara u Ustikolini. Traženo je da se pazar održava petkom umjesto subotom. Ovaj korak je poduzet radi racionaliziranja vremena i olakšavanja aktivnosti stanovništva Ustikoline i njene okolice. Konkretni cilj je bio da se u istom danu mogu obaviti najvažniji sedmični poslovi i prisustvovati obaveznoj sedmičnoj molitvi (džuma).

U radu je posebna pažnja posvećena analizi dokumenta kojeg je Porta uputila fočanskom kadiji u vezi s tim. Sadržaj spomenutog dokumenta otkriva način na koji je Osmanska država rješavala određene probleme važne za lokalnu zajednicu, a održavanje sedmičnog pazara bio je jedan od takvih. Također, iz dokumenta se može utvrditi kako je Ustikolina imala džemat muslimana, džamiju u kojoj se obavljala centralna sedmična molitva (džuma), pazar i ustanovljen pazarni dan, što su bili osnovni preduvjeti da se neko mjesto proglasi kasabom. U radu su spomenute slične prakse iz ovdašnjih krajeva, ali i glavne prijestolnice Istanbula, što je jedan od pokazatelja centraliziranosti Osmanske države u 16. stoljeću. Na osnovu izloženog, primjetna je efikasnost upravnog aparata i to da administrativno uredovanje u načinu funkcioniranja velikih i malih

mjesta nije bilo prepušteno slučaju. U konkretnom primjeru, primjetno je da je pitanje uspostave i promjene sedmičnog pazara rješavano službenim putem, definiranim državnim protokolom.

Gljučne riječi: Ustikolina, pazar, pazarni dan, trgovina, kadija, Porta.

Nastanak gradskih naselja u srednjovjekovnoj Bosni bio je posljedica eksploatacije rudnika ili trgovine. Razvoj trgova oko gornjeg toka rijeke Drine odvijao se uglavnom zahvaljujući trgovini, za razliku od trgova u centralnoj Bosni, gdje je rudarstvo bilo ključni faktor u tom procesu. I prije nego što je ovo područje potpalo pod vlast Bosanske države, četrdesetih godina 14. stoljeća, lokalno stanovništvo je bilo uključeno u trgovinu. Naselja na području gornjeg Podrinja razvila su se prvenstveno zbog činjenice da je tuda prolazio trgovački put koji je povezivao jadransku obalu, odnosno Dubrovnik, i unutrašnjost Balkana. Ova trgovačka prometnica, koja je išla od Dubrovnika preko Trebinja i Tjentišta pa do Foče, bila je poznata kao *via Drine* ili, rjeđe, *via Bosne*.¹ Drinski put je povezivao Dubrovnik, Trebinje, Bileću, Gacko, Čemerno, Tjentište i Foču. Zbog značaja fočanskog trga kao karavanske stanice i raskrsnice, ovaj put zvao se još i *via Goze*. Od Foče jedan se pravac odvajao i vodio uz Čehotinu prema Pljevljima i Prijepolju. Glavni pravac Drinskog puta išao je dolinom Drine prema Ustikolini, Goraždu i Samoboru, odakle se moglo ići na različite strane: prema Vrhbosni na zapadu i Višegradu i Srebrenici na sjeveru.²

Između Foče i Goražda nalazio se trg Ustikolina, poznat još od 1394. godine po angažiranosti domaćeg stanovništva koje je naročito trgovalo voskom. U odnosu na ostale trgove u ovoj oblasti, ondje se veoma rano javljaju i trgovci iz Dubrovnika. Tako je već u junu 1399. dubrovačka vlada morala donijeti odluku o imenovanju konzula i dvojice sudija zbog rješavanja spora između dubrovačkih trgovaca u Ustikolini. Na mjesto konzula imenovan je izvjesni Mikoč Đurđević, koji se u oktobru 1399. godine spominje na toj dužnosti.³

¹ Mihajlo Dinić, "Dubrovačka srednjevekovna karavanska trgovina", *Jugoslavenski istorijski časopis*, sv. 1-4, Ljubljana – Zagreb – Beograd, 1937, 125-126.

² M. Dinić, "Dubrovačka srednjevekovna karavanska trgovina", 125-126; Marijan Premović, "Trgovački putevi i trgovina u srednjem i donjem Polimlju", *Acta Histriae* 23, University of Primorska, Koper, 2015, 696.

³ Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978, 91-92.

U administrativnom pogledu trg Ustikolina pripadao je Bistrici, srednjovjekovnoj bosanskoj župi, koja je obuhvatala područje od Jeleča do Drine. Najprije je pripadala knezu Pavlu Radinoviću koji je imao porodičnu zemlju između Bosne i Drine. Nakon smrti kneza Pavla Bistrica je pripala njegovim potomcima, a potom hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači.⁴ Inače, u gornjem Podrinju posjed Pavlovića je na svojevrsan način presijecao zemlje Kosača, budući da su Pavlovići posjedovali trg Ustikolinu koja je se nalazila na Drinskom putu, između trgova Foča i Goražde koji su u bili u posjedu Kosača.⁵

Dubrovčane je privlačio trg koji je u Ustikolini uspostavio Pavle Radinović i na kojem se već tada zbog prometa naplaćivala carina.⁶ Na srednjovjekovnom trgu Ustikoline mnogo se trgovalo i solju, koja je u ogromnim količinama stizala iz Dubrovnika. Tu je stanovništvo iz šire okoline, pretežito stočarsko, podmirivalo svoje potrebe za vlastitu ishranu i ishranu stoke.⁷ Treba spomenuti kako se u srednjovjekovnoj Bosni djelovanje domaćih trgovaca nije ograničavalo isključivo na lokalni trg. U potrazi za boljim uvjetima za obavljanje trgovine, oni su često putovali od trga do trga, pa čak i mijenjali mjesto boravka. Zbog toga se često dešavalo da se pojedini trgovci javljaju u isto vrijeme na dva trga ili se sele sa manjeg na veći. Tako se za Radoslava Sorčića 1394. godine navodi da je iz Ustikoline, a dvije godine kasnije, odnosno 1396, spominje se kao trgovac iz Foče.⁸

Smatralo se kako razvoj Ustikoline nije trajao dugo, budući da već od druge decenije 15. stoljeća ima sve manje podataka o aktivnosti i domaćih ljudi i Dubrovčana. Na ovaj zaključak upućivala je i činjenica da se trg Ustikolina nalazio u relativnoj blizini, odnosno između dva

⁴ Bistrica. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 15. 7. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7895>>.

⁵ Knez Pavle Radinović držao je grad Borač, rudnike u Olovu i trgovište Praču. Na sjeveru se njegova oblast graničila sa Srebrenikom. Osim toga, knez Pavle je držao još i Ustikolinu, Dobrun i, vjerovatno, Vrhbosnu. Drugu odijeljenu oblast dobio je poslije pobjede nad Sankovićima u primorju: Trebinje, Bileće s Banjanima, Klobuk sa župama Vrm i Klobuk. Više vidi: Đoko Mazalić, "Kraći članci i rasprave", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, sv. IV-V, Sarajevo, 1949-1950, 215-222; Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009, 37.

⁶ Desanka Kovačević-Kojić, *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek)*, Istorijski institut, Beograd, 2007, 150.

⁷ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, 192.

⁸ Isto, 188.

veoma napredna trga, Foče i Goražda, i da nije mogao izdržati njihovu konkurenciju, pa su se ustikoljanski trgovci iselili u njih.⁹

Na temelju navedenog, ovi stavovi i pretpostavke bili su sasvim realni i vjerovatni. Međutim, podaci iz ranih izvora, koji su nastali ubrzo nakon uspostavljanja osmanske vlasti, pokazuju kako je trg, odnosno pazar Ustikolina, i dalje aktivan, o čemu će kasnije biti riječi.¹⁰

U julu 1465. godine, bosanski sandžakbeg Isa-beg Ishaković organizirao je napad na posjede koje su držali Kosača i njegovi sinovi. Već tokom ljeta iste godine osmanske snage su pod svoju kontrolu stavile Podrinje.¹¹ Premda se ne spominje konkretno imenom, Ustikolina je najvjerovatnije već tada pala pod osmansku vlast, jer se u relevantnoj literaturi navodi da je od 1465. godine izvan kontrole hercegove vlasti bila najvažnija trgovačka saobraćajnica za unutrašnjost Balkana, koja je išla od Dubrovnika do Foče.¹²

Sav teritorij koji je svojevremeno pripadao hercegu Stjepanu Kosači objedinjen je u okvir administrativne jedinice nazvane *vilayet-i Hersek*. Ovaj vilajet je bio u sastavu Bosanskog sandžaka do 1470. godine. Osmanska praksa bila je da nakon učvršćivanja vlasti Porta imenuje i pošalje popisnu komisiju koja je, uz pomoć lokalnih vlasti i uglednih mještana, trebala izvršiti katastarski popis tog područja. Utvrđivanje državnih prihoda jednog sandžaka zasnivalo se na realnoj procjeni i

⁹ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, 91-92; *Ista, Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek)*, 141. i 147-148.

¹⁰ Dolaskom Osmanlija u naše krajeve i početkom osmanske urbanizacije, srednjovjekovni periodični trgovi postaju jezgra novih gradova i dobijaju osmansko-turško ime pazar, koje se i do danas zadržalo u mnogim našim krajevima. Perzijska riječ bazar ili pazar je glagolska imenica koja označava više pojmova: trgovanje, trg, tržište, natkrivenu ulicu u kojoj se s obje strane nalaze dućani i koja s obje strane ima vrata. U našim krajevima termin bazar (pazar) prvobitno je označavao otvoreno tržište na kojem se vršila razmjena dobara. Od sredine 15. stoljeća ovim terminom označavani su svi naši srednjovjekovni trgovi, a naročito se koristio kao oznaka onih trgova na kojima se mogla izlagati roba na otvorenom. Za trgove na kojima se obavljala razmjena dobara na otvorenom, gotovo uvijek se upotrebljavao izraz bazar (pazar), bez obzira na to je li riječ o svakodnevnom trgovanju ili se ono dešavalo u određene dane. Više u: Hazim Šabanović, "Postanak i razvoj Sarajeva", *Radovi*, knjiga XIII, Sarajevo, 1960, 87.

¹¹ Sima Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Posebna izdanja, knj. CCCLXXVI, Odeljenje društvenih nauka, knj. 48. Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1964, 255-267.

¹² Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1979, 14-15.

proračunu resursa na terenu. Porta je u komisiju delegirala, odnosno imenovala, posebnog povjerenika (emin) i pisara (katib), koji su na terenu prikupljali podatke i sistematizirali ih u jedinstveni registar (defter). Osnovni principi i smjernice koji su definirali način vrednovanja prilikom popisa bili su napisani u kanunnami koja je obično stajala na početku deftera. Osim toga, postojale su i dodatne naredbe Porte u vidu pismenog tumačenja eventualnih nedoumica nastalih na terenu.¹³

S obzirom na to da je ovaj posao, naročito važan za državu i državne finansije, mogao biti kompromitiran različitim zloupotrebama i manipulacijama, redovno je povjeren istaknutim, pouzdanim i za taj posao obrazovanim osobama, koje su dolazile iz reda sandžakbegova, defterdara ili kadija. Na dužnost pisara uglavnom su imenovani pisari carske defterhane, divana, ili sinovi dvorskih spahija. Popisna komisija je imala zadaću da utvrdi i zabilježi sve vrste prihoda, bilo da je riječ o ličnim porezima stanovništva ili prihodima koji nastaju usljed privrednih djelatnosti i prometa, te da ih razdijeli u hasove, zeamete i timare. Emin je imao zadatak da lično, u pratnji kadije kao nadzornog tijela, boravi na terenu koji je trebao biti popisano. Prilikom popisivanja on je pozivao spahije i uglednike tog kraja radi utvrđivanja relevantnih informacija o svim izvorima prihoda koji se ostvaruju. Svi oni koji su po različitim osnovama ostvarivali izvjesne prihode bili su dužni lično ili putem zastupnika da to dokažu validnom dokumentacijom. Prikupljene informacije i dokumentaciju komisija je sravnjavala na terenu i na taj način utvrđivala faktičko stanje. Osim toga, komisija je popisivala sve izvore prihoda koji su se ostvarivali od seoske i gradske privrede.¹⁴

Prema toj metodologiji sačinjen je i najraniji defter za Bosanski sandžak (1468-69), a podaci su predstavljeni sumarno.¹⁵ U njemu je zabilježen i pazar Ustikolina, koji je pripadao nahiji Bistrica u sastavu kadiluka Blagaj. Područje nahije Bistrica je odgovaralo istoimenoj župi u porječju Bistrice, lijeve pritoke Drine. U njoj su bili gradovi Prilep, Ostrovica, a moguće i grad Bistrica.¹⁶ Kasnijim administrativnim promjenama koje

¹³ Nedim Filipović, "Carska zapovijed Bešaretu", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, sv. IV-V, Sarajevo, 1949-1950, 285.

¹⁴ Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića : Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1964, XXXII-XXXIV.

¹⁵ Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/1469*, Islamski kulturni centar, Mostar, 2008.

¹⁶ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, 139-140.

su se dogodile 1470. godine nahija Bistrica pripala je Drinskom kadiluku, odnosno kadiluku Foča u Hercegovačkom sandžaku.¹⁷

Prema istom defteru, Ustikolina je imala 60 domaćinstava i 21 neoženjenog.¹⁸ U njemu stoji kako je *sâmi pazar Ustikolina* odsjekom donosio prihode u ukupnom iznosu od 13.930 akči. Naznačeni iznos je trebao biti realiziran na osnovu naplaćivanja tržne takse, nijabeta (globa), poreza od skele, desetine i ispendže. Prihodi su doznačeni Hamzabegu, koji je u vrijeme tog popisa bio jedan od visokopozicioniranih vojnih komandanata bosanskog sandžakbega Isa-bega Ishakovića.¹⁹ Naplaćivanje tržne takse i poreza od skele najbolji je pokazatelj da se na trgu Ustikolina i dalje trgovalo, usprkos činjenici da se nalazio između Foče i Goražda, koji su po obimu trgovine bili poznatiji i veći. Prema tome, može se zaključiti kako je trg Ustikolina bio aktivan prije i poslije osmanskog osvajanja, što predstavlja pomak naprijed u odnosu na dosadašnja saznanja.²⁰

U sljedećem popisu Hercegovine, koji je proveden 1477. godine, u samom pazaru Ustikolina registriran je veći broja domaćinstava – 82 i 11 neoženjenih, ali je predviđeni iznos od 11.331 akče bio nešto niži u odnosu na raniji. U defteru su posebno navedeni prihodi od tržne carine i nijabeta, koji su iznosili 4.500 akči. Ovom prilikom se ne spominju prihodi od skelarine, koja je bila aktivna i 1585. godine. Postoji mogućnost da je bila pod zakupom i da je obuhvaćena drugom vrstom popisa.²¹ Premda su ove brojke pokazatelj izvjesnih oscilacija u приходima, one su najbolje svjedočanstvo da je trgovina i dalje bila aktivna u Ustikolini. U defteru je naznačeno da prihodi pazara Ustikolina pripadaju hasu hercegovačkog sandžakbega.

Kako bi se stekao bolji uvid u visinu prihoda pazara Ustikolina u odnosu na druga naselja u Hercegovačkom sandžaku, prikazat ćemo zbirne podatke tabelarno, kako slijedi:

¹⁷ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 157.

¹⁸ Isto, 140.

¹⁹ A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/1469*, 63. i 66.

²⁰ D. Kovačević-Kojić, *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek)*, 141.

²¹ Ahmed Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985, 190-191.

Hoća (Foća) ²²	227 domaćinstava 55 neoženjenih 3 muslimana	tržna taksa (<i>bac-i siyah</i>) je predstavljena zbirno s globama grada, prihodom od gradske skele, te skela Radića, Bastah i Pavinčina vir. Ukupan prihod po svim navedenim osnovama iznosio je 23.753 akče. ²³
Goražde	197 domaćinstava 30 neoženjenih	prihodi od globe i tržne takse iznosili su 7.175 akči (skela Goražde donosila je dodatnih 6.335)
Čajniče	194 domaćinstva 10 neoženjenih 6 muslimana	prihod od tržne takse 4.000 akči nijabet 412 akči
Prijepolje	155 domaćinstava 38 neoženjenih 2 udovice	prihod od poreza na lađu (skela) s tržnom taksom 9.400 akči
Cernica	116 domaćinstava 10 neoženjenih	prihod od globa i tržne takse zajedno s dijelom mezre Repci 2.999 akči (2.868 +131)
Pileva (Pljevlja), drugi naziv Tašludža	101 domaćinstvo 12 neoženjenih	prihod od tržne takse 3.100 akči
Jeleč	81 domaćinstvo 15 neoženjenih	prihod od tržne takse i mlina 4.300 akči
Mostar	19 domaćinstava jedan neoženjeni	mukata tržne takse i globa hasova Mostara 2.700 akči

Kao što se iz navedenog može vidjeti, prihodi pazara Ustikolina bili su u gornjem dijelu ljestvice među naseljima Hercegovačkog sandžaka. Više od Ustikoline prihodovali su samo Foća, Goražde i Prijepolje.

Prema jednom osmanskom izvoru koji datira iz januara 1519. godine, prihodi pazara Ustikolina iznosili su 14.884 akče (prikazani zbirno).²⁴ U sumarnom defteru iz 1520. godine prihodi pazara Ustikolina još su pripadali hasu hercegovačkog sandžakbega, a iznos je bio manji u odnosu na godinu prije – 12.384 akče i također je prikazan zbirno. U

²² Poredak naselja na tabeli je prikazan prema broju domaćinstava, a iznosi prihoda se nalaze u trećoj koloni.

²³ Riječ je o podacima iz istog deftera, a spomenuta naselja nalaze se na stranicama prema redoslijedu spominjanja: 175, 191-194, 3-5, 162-163, 421-422, 165-167, 176, 201-202.

²⁴ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri (TD) 76, 4.

to vrijeme u Ustikolini je bilo 61 nemuslimansko i šest muslimanskih domaćinstava.²⁵

U *Opširnom katastarskom popisu za oblast Hercegovu iz 1585. godine* navodi se kako je *sâmî pazar Ustikolina zeamet Mehmeda, el-muteferrike*.²⁶ Iz ovoga se vidi kako prihodi pazara Ustikolina više nisu spadali u domenu hasa hercegovačkog sandžakbega, već su doznačeni drugom osmanskome velikodostojniku. Nema podataka kada je došlo do ove promjene. Treba spomenuti kako je ovaj Mehmed-beg poznatiji kao Memišah-beg, osnivač Nazorove džamije, medrese, biblioteke i hamama u Foči.²⁷ Izvjesno vrijeme je bio zaim i vršio dužnost alajbega spahija u Bosanskom sandžaku. U tom svojstvu se spominje 1563-1564. godine. Kasnije je imenovan na mjesto nazira sultanskih mukata u Hercegovačkom sandžaku i po tom zvanju postao općepoznat u narodu, tako da mu je nadimak bio Nazor, kako je prozvana njegova džamija i mahala oko nje. Kada je formiran Bosanski ejalet 1580. godine, imenovan je za prvog defterdara. Kasnije je premješten na istu dužnost u Temišvarski ejalet. Neki su ga kasnije upamtili i po ovoj dužnosti, tako da ga Evlija Čelebi spominje kao Defterdar-pašu. Na osnovu titule muteferrika, koja je stajala uz ime Mehmed-bega, može se vidjeti da je bio viši službenik na dvoru sultana.²⁸

Budući da su prihodi pazara Ustikolina dodijeljeni Memišah-begu, visokom i utjecajnom osmanskome dužnosniku iz oblasti finansija, koji je, između ostalog, imao odlične odnose s Dubrovčanima, onda nema sumnje da je to imalo odraza i na poslovanje na pazaru u Ustikolini. Dubrovčani su ga često obasipali posebno biranim darovima, slali mu emisare, za njegove potrebe nabavljali skupocjene tkanine i drugu robu u Mlecima. Koliko im je bio važan Memišah-beg pokazuje i to da su održavali dobre odnose i s njegovom mnogobrojnom rodbinom, sinovima i službenicima njegove kancelarije. Osim toga, dubrovački majstori su učestvovali u izgradnji njegovih zadužbina u Foči.²⁹

²⁵ BOA, TD 91, 2; Orijentalni institut, TD 96, f. 1. (xerox kopija)

²⁶ *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. I, dešifrirao i sa osmansko-turskog jezika preveo i naučno obradio Ahmed S. Aličić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014, 153-154.

²⁷ Muhamed A. Mujić, "Vakufnama fočanskog nazira i zaima hadži Mehmedbega, sina pokojnog Alibega, iz 1569", u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta Turcica, IV/1, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985, 151-157.

²⁸ Muamer Hodžić, *Foča središte Hercegovačkog sandžaka*, Univerzitet u Sarajevu - Orijentalni institut, Posebna izdanja LIX, Sarajevo, 2019, 105. i 159-161.

²⁹ Toma Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Srpska književna zadruka, Beograd, 1973, 242.

U defteru iz 1585. godine prihodi pazara Ustikolina su znatno umanjeni u odnosu na prijašnje popise i ukupno su iznosili 6.000 akči. O razlozima ovog smanjenja može se samo nagađati. Moguće je da su neki prihodi otišli pod zakup i bili obuhvaćeni drugom vrstom popisa, ili je smanjeni broj domaćinstava (50 muslimanskih domaćinstava i 5 nemuslimanskih) bio uzrok ovog smanjenja.³⁰

Prema podacima iz istog izvora, većina prihoda u iznosu od 5.000 akči odnosila se na tržne takse, naknade za prijevoz skelom, te globe, svadbarine i tapije. Premda su prihodi umanjeni, činjenica da su bili zeamet visokog finansijskog službenika upućuje na pretpostavku da je promet robama još bio na solidnom nivou. Nažalost, ova vrsta izvora ne pruža podatke o konkretnim trgovačkim poslovima i robama kojima se prometovalo na pazaru Ustikolina. Međutim, na osnovu teksta kunnname koja se nalazi na početku deftera i odnosi se na Hercegovački sandžak propisuje se, između ostalog, i sljedeće:

U mjestima gdje se održava pazarni dan na sve, ukupno, što se donosi na pazar, od svakog sela uzima se po dvije akče. Od ćebeta, grubog beza i sva-kih 30 aršina lanenog beza koji se proda uzima se jedna akča. Na prodato goveče uzima se jedna akča i na kupljeno goveče uzima se jedna akča. Na prodatog konja uzimaju se dvije akče i na kupljenog konja također uzimaju se dvije akče. Na prodaju ovaca, od svake ovce uzima se jedna akča. Na prodaju meda, masla, voska i željeza, na svaku mjeru i kantar što se prodaje uzima se jedna akča.³¹

Vrlo je vjerovatno da se i na pazaru Ustikolina trgovalo spomenutim artiklima, jer je na pazarni dan dolazilo i stanovništvo iz sela koja gravitiraju tom mjestu. Nije isključeno da su u Ustikolini svoju robu nudili trgovci iz obližnjih trgova Goražda i Foče, te Dubrovčani.

Osim navedenih podataka o prihodima koje je donosio pazar Ustikolina, jedan osmanski dokument sadrži važnu vijest koja se odnosi na organizaciju trgovine, odnosno održavanje sedmičnog pazarnog dana u Ustikolini. Sedmični pazar je vrlo stara institucija i njeno postojanje u određenom mjestu bilo je važan faktor za razvoj naselja. Prema nekim istraživačima, pazar je *izravni potomak otvorenog trga "agore" helen-skih gradova.*³²

³⁰ *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. I, 153.

³¹ Isto, I.

³² Nedžad Hadžidedić, "Sedmični pazar u Zenici i okolini", *Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije*, Muzej grada Zenice, Zenica, 1970, (29), 29-45.

Periodični trgovi su se održavali i kroz cijeli srednji vijek, a fenomen sedmičnih pazarnih dana imao je direktnog utjecaja i na stvaranje toponima po danima u kojima je održavan pazar.³³ Tako se navodi da su 1402. godine neki vlasni sklopili ugovor s dubrovačkim trgovcima da im preuzmu robu i prevezu je konjima *in Verbossani nautornich*. Iz ove kratke vijesti saznajemo kako je u župi Vrhbosna već početkom 15. stoljeća bilo mjesto na kojem se utorkom trgovalo i održavao sajamski dan.³⁴ Ovaj trg, koji se kasnije razvio u Sarajevo, očuvao se pod istim imenom i nakon pada Bosanskog kraljevstva pod osmansku vlast, tako da se u defteru nakon više od 150 godina spominje kao *pazar Torkovište* (nastalo od Utorkovište).³⁵ U istom popisu spominje se selo Četvrtkovište, što je zapravo bio stari naziv i uporedni naziv za Kladanj kao selo i Kladanj kao pazarište. Na pazarištu se razvio kasniji grad ili kasaba Kladanj.³⁶

Spomenuti dokument je nastao 27. marta 1557. godine, a riječ je o naredbi Porte o promjeni održavanja sedmičnog pazarnog dana u Ustikolini. Naime, fočanski kadija, u čijoj nadležnosti je bila i Ustikolina, poslao je pismenu predstavku da se za sedmični pazarni dan u Ustikolini odredi petak umjesto subote.³⁷ On se poziva na činjenicu da je već prije slanja predstavke sultanskom naredbom određeno klanjanje džume, kojoj prisustvuju mještani i stanovnici okolnih sela.³⁸ Budući da se

³³ Enes Dedić, "Toponomastička građa srednjovjekovne Bosne", *Historijska tragagnja*, 15, Sarajevo, 2015, 164.

³⁴ Desanka Kovačević-Kojić, "O srednjovjekovnom trgu na mjestu današnjeg Sarajeva", *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XI-1, Beograd, 1970, 354-355; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva (XVI stoljeće)*, Svjetlost, Sarajevo, 1996, 25.

³⁵ A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/1469*, 69.

³⁶ Isto, 52.

³⁷ Interesantno je primijetiti da je ovaj dokument nastao ubrzo nakon imenovanja Hadim Hajdar-paše na mjesto hercegovačkog sandžakbega. Ako se zna da su pokretanje procedure o slanju predstavke uglavnom inicirali najutjecajniji i najugledniji ljudi u nekom mjestu, onda ne bi bilo iznenađenje da je novi hercegovački sandžakbeg, u čiji has je spadao i prihod od pazara Ustikolina, bio inicijator slanja predstavke na Portu. Razlog za ovakvu pretpostavku jeste činjenica da je riječ o vrlo utjecajnoj osobi čije su organizacijske sposobnosti bile dokazane, naročito kad je u pitanju oblast trgovine, o čemu postoje pisana svjedočanstva. Moguće je da je ubrzo po dolasku uvidio problem u organizaciji sedmičnog pazarnog dana i u tom smislu odmah djelovao. O njemu više vidi: Muamer Hodžić, "Hadim Hajdar-paša: zaboravljeni vezir sultana Sulejmana Zakonodavca", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 67/2017, Sarajevo, 2018, 219-246.

³⁸ Nažalost, nema sačuvane naredbe koja se odnosi na uspostavu obavljanja džume u Ustikolini, ali je ostala slična naredba o uspostavi džume u kasabi Četvrtkovište/Bijeljina. U naredbi doslovno stoji: *Carskom odredbom naređeno je da se u spo-*

sedmični pazarni dan u Ustikolini održavao subotom, to je predstavljalo problem ljudima, jer su morali sedmično dvaput dolaziti u grad. Kako bi se olakšalo stanovništvu, kadija je molio da se petkom održava sedmični pazar, tako da se isti dan mogu obaviti najvažnije sedmične obaveze (džuma) i poslovi. Osim toga, traženo je da se održavanje pazara izmjesti na drugo, prostranije mjesto. Upućenoj predstavi je Porta udovoljila i poslala naredbu da se to ima izvršiti.³⁹ Na ovaj način osmanske vlasti su otklonile poteškoću i stvorile pravne pretpostavke da se u istom danu mogu ispuniti najvažnije vjerske obaveze, ali i obaviti poslovi na pazaru. Promjena je predstavljala značajnu olakšicu za okolno muslimansko stanovništvo, koje je dotad moralo faktički dva dana u sedmici dolaziti na pazar u Ustikolinu.

Prema podacima iz izvora, Ustikolina je imala status kasabe, jer se i u ovom dokumentu spominje tako. Uostalom, analizirajući sadržaj ove naredbe primjetno je kako je Ustikolina imala džemat muslimana, u njoj se obavljala centralna sedmična molitva (džuma), postojao je pazar i ustanovljen pazarni dan, što su sve bili preduvjeti da se neko mjesto proglasi kasabom.⁴⁰ Procedura kategoriziranja jednog naselja u kasabu ostala je zabilježena u izvoru koji je nastao dvadesetak godina kasnije (2. VIII 1580). U njemu se spominje pazar Četvrtkovište/Bijeljina, koji je po spomenutim elementima nalikovao Ustikolini, i kategorizira se kao kasaba, što je imalo svoju posljedicu u poreskim olakšicama lokalnog stanovništva.⁴¹

Određivanje petka za pazarni dan nije predstavljalo nikakav izuzetak, jer je zabilježena slična situacija prilikom određivanja pazarnog dana u istanbulskom kvartu Beşiktaş. U drugoj polovini decembra 1555. godine Porta je naredila kadiji da se sedmični pazar na Beşiktašu održava petkom radi mnoštva muslimana koji su dolazili sa strane.⁴²

Datacija dokumenta koji je poslan fočanskom kadiji također je važna informacija, jer dodatno pomaže u slaganju mozaika o vremenu izgradnje džamije u Ustikolini i njenog utemeljitelja, koje je pokrenulo i propi-

menutoj kasabi (Četvrtkovištu), gdje stanuju muslimani, obavlja džuma (molitva petkom). Više vidi: Adem Handžić, "Postanak i razvitak Bijeljine u XVI stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XII-XIII/1962-63, Sarajevo, 1965, 45-74.

³⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM.d) No. 2, fol. 234, h. 2092.

⁴⁰ Adem Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa)", *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXV/1975, Sarajevo, 1977, 134.

⁴¹ A. Handžić, "Postanak i razvitak Bijeljine u XVI stoljeću", 53-54.

⁴² *İstanbul Kadî Sicilleri, Beşiktaş Mahkemesi, 2 Numaralı Sicil*, Hkm. No. 179.

tivalo nekoliko istraživača.⁴³ Na osnovu izloženog može se pretpostaviti kako nije prošlo mnogo vremena od momenta kada je u Ustikolini izgrađena ili renovirana postojeća džamija, u kojoj se obavljao džuma-namaz, i naredbe o promjeni sedmičnog pazarnog dana. Kako je dokument nastao u prvoj polovini 16. stoljeća, moguće je ovo pitanje smjestiti u taj period. Međutim, donošenje konkretnijih zaključaka zahtijeva dalja istraživanja i analizu ovog pitanja zasebno.

U zaključku se može konstatirati kako je srednjovjekovni trg Ustikolina bio aktivan i prije dolaska osmanskih vlasti, bez obzira na činjenicu što se nalazio u blizini Foče i Goražda kao većih centara za trgovinu u ovom dijelu Bosanske države. Moguće da je bilo izvjesnih oscilacija u poslovanju, ali se on ipak održao do definitivne uspostave osmanske vlasti u Ustikolini 1465. godine. Nakon toga postoje relevantni dokazi da je ovaj pazar i dalje ostao aktivan i da se na njemu trgovalo. Treba naglasiti da su prihodi pazara pripadali hasu hercegovačkog sandžakbega, a kasnije zeametu visokog osmanskog finansijskog dužnosnika Memišah-bega i da je u njihovom interesu bilo da se trgovački poslovi sklapaju na ovom pazaru.

Osim toga, analizom sadržaja izvora utvrđeno je da pazar Ustikolina ispunjava sve neophodne preduvjete da ga se klasificira u osmansko gradsko naselje kasabu. Uostalom, i u samom dokumentu Ustikolina se spominje kao kasaba. Kad je riječ o organizaciji sedmičnog pazarnog dana, na konkretnom primjeru se moglo vidjeti da je to pitanje spadalo u domenu države. Uspostava ili promjena sedmičnog pazarnog dana je rješavana administrativnim putem, i to nije bila stvar odluke jednog ili više uglednih i moćnih lokalnih ljudi. Podsjećanja radi, treba spomenuti kako je zabilježeno da je u narodu ostala sačuvana priča kako su Fočaci otjerali jevrejske trgovce iz grada tako što su sedmični pazarni dan, koji se održavao ponedjeljkom, samoinicijativno prebacili u subotu, a poznato je da Jevreji taj dan praznuju i ne rade.⁴⁴

⁴³ Mehmed Mujezinović - Evangelos Dimitrijević, "Džamija u Ustikolini", *Naše starine*, II, Sarajevo, 1954, 137-144; Azra Redžić, "Staromuslimansko groblje na Presjeci kod Ustikoline", *Naše starine*, XVI-XVII, Sarajevo, 1984, 187-199; Sedad Bešlija, "Je li Turhan Emin-beg graditelj ustikoljanske džamije?", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 65/2015, Sarajevo, 2016, 337-344.

⁴⁴ Alija Bejtić, "Povijest i umjetnost Foče na Drini", *Naše starine*, III, Sarajevo, 1956, 35.

MARKET USTIKOLINA AND WEEKLY MARKET DAY IN THE 16TH CENTURY

Abstract

Ustikolina market has been mentioned since 1394 for the business of the local population, which was especially engaged in the wax trade. In addition, Dubrovnik merchants were active in Ustikolina very early on. According to some of the leading historians of the medieval period, Ustikolina could not withstand the competition of the nearby, more advanced markets, Goražde and Foča. However, from the content of sources, it is evident that the Ottoman authorities have been recorded revenues from the market tax on the Ustikolina market since the first census of 1468/1469. That means that there were trade activities before that period. In order to improve trade, in the middle of the 16th century, the local judge sent to Porte a written petition to change the weekly market in Ustikolina. It was requested that the market be held on Fridays instead of Saturdays. Local authorities wanted to rationalize and facilitate the activities of the population of Ustikolina and its surroundings and make them able to do the most important weekly tasks on the same day and attend the obligatory Friday prayer.

The paper pays special attention to the analysis of the document that Porte sent to the local judge in this regard. The content of the mentioned document reveals the way in which the Ottoman state solved certain problems that were important for the local community, and the holding of the weekly market was one of those. Also, from the document, it can be established that Ustikolina had a local Muslim community, a mosque where the central weekly prayer was performed, a market, and an established market day, which were the basic preconditions for declaring a place for an urban settlement.

The paper mentions similar practices from the local area, but also from the main capital of Istanbul, which is one of the indicators to what extent it was centralized the Ottoman state in the 16th century. Based on the above, can be seen the efficiency of the governing apparatus whose administrative arrangement in the way of functioning of large and small places was not left to chance. In the concrete example, it can be seen that the issue of establishing and changing the weekly market was resolved officially, which was defined by the state protocol.

Key words: Ustikolina, weekly market day, trade, qadi, Porte.

IZVORI

a) neobjavljeni izvori

Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Tahrir Defteri (TD)

No. 76.

No. 91.

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM.d) No. 2.

Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu (OIS):

TD 96. (xerox kopija)

b) objavljeni izvori

Aličić, Ahmed, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985.

Aličić, Ahmed S., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/1469*, Islamski kulturni centar, Mostar, 2008.

İstanbul Kadı Sicilleri 42, Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561) . (ed.) Yılmaz Coşkun ed. Kültür AŞ, İstanbul, 2019.

Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine, sv. I, dešifrirao i sa osmansko-turskog jezika preveo i naučno obradio Ahmed S. Aličić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014.

Šabanović, Hazim, *Krajište Isa-bega Ishakovića: Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1964.

Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek), Monumenta Turcica, IV/1, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985.

LITERATURA

KNJIGE:

Atanasovski, Veljan, *Pad Hercegovine*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1979.

Ćirković, Sima, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Posebna izdanja, knj. CCCLXXVI, Odeljenje društvenih nauka, knj. 48, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1964.

- Hodžić, Muamer, *Foča središte Hercegovačkog sandžaka*, Univerzitet u Sarajevu - Orijentalni institut, Posebna izdanja LIX, Sarajevo, 2019.
- Kovačević-Kojić, Desanka, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978.
- Kovačević-Kojić, Desanka, *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek)*, Istorijski institut, Beograd, 2007.
- Kurtović, Esad, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.
- Popović, Toma, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973.
- Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
- Zlatar, Behija, *Zlatno doba Sarajeva (XVI stoljeće)*, Svjetlost, Sarajevo, 1996.

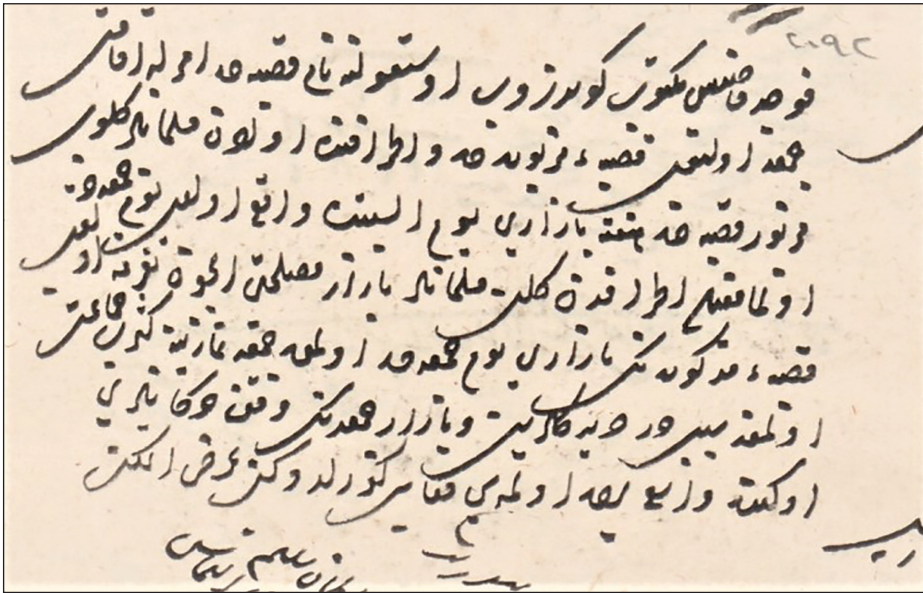
ČLANCI:

- Bešlija, Sedad, "Je li Turhan Emin-beg graditelj ustikoljanske džamije?", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 65/2015, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 337-344.
- Dedić, Enes, "Toponomastička građa srednjovjekovne Bosne", *Historijska traganja*, 15, Institut za istoriju, Sarajevo, 2015, 161-195.
- Dinić, Mihajlo, "Dubrovačka srednjevekovna karavanska trgovina", *Jugoslovenski istoriski časopis*, sv. 1-4, Savez društava historičara Jugoslavije, Ljubljana – Zagreb – Beograd, 1937, 119-146.
- Filipović, Nedim, "Carska zapovijed Bešaretu", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, sv. IV-V, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1949-1950, 285-294.
- Hadžidedić, Nedžad, "Sedmični pazar u Zenici i okolini", *Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije*, Muzej grada Zenice, Zenica, 1970, 29-45.
- Handžić, Adem, "Postanak i razvitak Bijeljine u XVI stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XII-XIII/1962-63, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1965, 45-74.
- Handžić, Adem, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV/1975, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1977, 133-169.
- Hodžić, Muamer, "Hadim Hajdar-paša: zaboravljeni vezir sultana Sulejmana Zakonodavca", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 67/2017, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2018, 219-246.

- Kovačević-Kojić, Desanka, "O srednjovjekovnom trgu na mjestu današnjeg Sarajeva", *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XI-1, Filozofski fakultet, Beograd, 1970, 353-361.
- Mazalić, Đoko, "Kraći članci i rasprave", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, sv. IV-V, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1949-1950, 215-222.
- Mujezinović, Mehmed – Dimitrijević, Evangelos, "Džamija u Ustikolini", *Naše starine*, II, Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954, 137-144.
- Premović, Marijan, "Trgovački putevi i trgovina u srednjem i donjem Polimlju", *Acta Histriae*, 23, University of Primorska, Koper, 2015, 693-712.
- Redžić, Azra, "Staromuslimansko groblje na Presjeci kod Ustikoline", *Naše starine*, XVI – XVII, Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1984, 187-199.
- Šabanović, Hazim, "Postanak i razvoj Sarajeva", *Radovi*, knjiga XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 5, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1960, 71-115.

INTERNET:

- Bistrica. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 15. 7. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7895>

Prilog 2. Izdvojena i uvećana naredba fočanskom kadiji o promjeni pazarnog dana

Transkripcija dokumenta

fol. 234, h. 2092.

1. Foça kâdısı mektüb gönderüb Ustîkolina nâm kaşabada emirle ikâmet-i
2. cum'a olunub kaşaba-i mezbûrede ve etrafında evvelden müslümanlar gelüb
3. mezbûr kaşabada hafta bâzârî yevmüs-sebt vâki' olunub yevm-i cum'adan
4. olmamaqla etrafından gelen müslümanlar bâzâr maşlahat-i içün tefrika (?) olub
5. kaşaba-i mezkûrenin bâzârî yevm-i cum'ada olmağa cum'a namâzına keşret-i cemâ'at
6. olmağa sebedir didüklerin ve bâzâr cum'a nıñ vaqt-i harekâtları
7. önünde vâsi' yerde olmasın muğâyir götürüldüğün arz itmegün

deyü buyuruldu

(26. cumâdel-ülâ 964)

Prijevod teksta naredbe

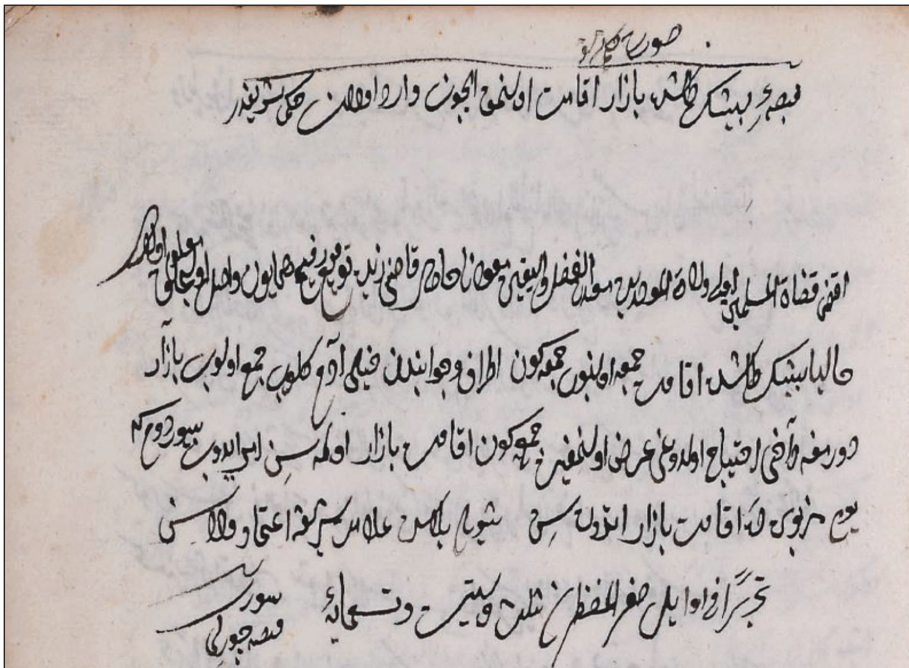
Fočanski kadija je poslao predstavku da je u kasabi po imenu Ustikolina sultanskom naredbom uspostavljeno zajedničko obavljanje sedmičnog namaza petkom na koji su dolazili muslimani iz spomenute kasabe i okoline.

U spomenutoj kasabi sedmični pazarni dan se održava subotom. Kako pazarni dan nije petkom muslimani koji dolaze iz okoline radi poslova na pazaru se razilaze.

Kažu kad bi pazar bio petkom to bi bio razlog da se (okupi) mnoštvo džemata, i da se u vrijeme džuma-namaza aktivnosti (kretanje, poslovi) ispred, izmjesti i budu na drugom prostranom mjestu.

Naređuje se postupanje prema predstavi

(27. mart 1557)

Prilog 3. Naredba Porte o uspostavi sedmičnog pazarnog dana u kasabi Beşiktaş – Istanbul, evâil-i safer 963 hicrî (16-26. decembar 1555. godine)